

I Femundsmarka finnes det en del gamle skogsskoier fra Rørosverkets tid, særlig i nord, og buer fra den nyere skogsdriften i 1950-årene og begynnelsen av 1960-årene. En del av de gamle husværene er restaurert, dels som kulturminner og dels til «krypinn» for folk som ferdes i marka.

På mange måter er Femundsmarka således preget av kulturminner. Likevel får en inntrykk av ødslig villmark i størsteparten av nasjonalparken. Tross mye vanskelig terreng er det greit å ta seg fram etter stier som i tidens løp er gått opp til fiskevatn e.l. De har funnet fram til de beste vegleier. Det har også de nyere turiststiene. Den Norske Turistforening har et rutenett her, en turisthytte i Svukuriset og en selvbetjeningshytte på Røvollen.

Moskusfeet på Dovrefjell

EINAR ALENDAL.

Moskusfe har gammel hjemstavnsrett i Skandinavia.

Moskusfeets naturlige utbredelsesområde i dag er Øst-Grønland og arktisk Nord-Amerika, men subfossile skjelettfunn viser at i istidene og mellomistidene var der moskusfe langt nedover i Europa, i Nord-Russland, i Sibir og langt sørover i Nord-Amerika.

I Skandinavia er det gjort seks subfossile funn av moskusfe hvorav to kranier er funnet i istidsavleiringer i Danmark. Disse har således kommet fra Norge eller Sverige. I Sverige er det gjort tre funn, og i Norge fant man to hvirvler av en stor moskusokse 9 m under jordoverflaten i en jernbaneskjæring i Inset i 1913. Hvirvlene var ikke nevneverdig slitt, og dette viser at de ikke var ført langveisfra. Funnstedet ligger ca. 50 km nordøst for moskusfeets nåværende utbredelsesområde på Dovrefjell. Dette viser at i dag lever moskusfeet på Dovrefjell innen områder hvor moskusfe har levd i tidligere tider.

Utsetting av moskusfe på Dovrefjell

Første utsetting

Ti moskusfe fra Øst-Grønland, hvorav 3 hanner og 7 hunner, ble utsatt vest for Hjerkinns jernbanestasjon på Dovrefjell den 7. oktober 1932. Av disse var en okse og ei ku født i 1930, mens de andre 8 var fjorårskalver. Høsten etter utsettingen trakk de 15—25 km mot nord og slo seg til i de bratte fjella der. Vinteren 1933—34 var der mye snø i disse fjella, og i slutten av april 1934 ble 2 okser og 3 kyr tatt av snøskred i Hesthåghø. Etter dette prøvde man å få tak i flere dyr for utsetting, men det ble bare en årskalv og en fjorårskalv, begge hanner, som ble utsatt i 1938.

Voksen moskusokse — en fredelig planteeter som bare angriper i selvforsvar. De spisse horna er livsfarlige.

(Einar Alendal)

I årene 1935—41 ble det sett i alt 4 kalver, men sannsynligvis ble det født flere kalver. Eksperimentet syntes således å være vellykket, siden dyrene hadde formert seg, men da andre verdenskrigen var over, var der ikke flere moskusfe igjen. Enkelte har hevdet at tyskerne drev jakt på moskusfeet og utryddet dem, men det medfører ikke riktighet. De skjøt riktignok 2 okser, men skjebnen for de andre — anslagsvis 10 dyr — kan tilskrives nordmenn og ulykker.

Andre utsetting

I årene 1947—53 ble i alt 24 kalver og 3 fjorårskalver overført fra Øst-Grønland til Dovrefjell. Av disse ble 11 straks sloppet i fjellet på Dovrefjell, mens 16 ble sloppet i innhegning på garden til John Angard på Dombås for utsetting i fjellet i følgende år. Dessverre unnagikk man ikke sykdom og flere uforutsatte uhell slik at i midten av august 1953 var der sannsynligvis bare 10 dyr igjen. Noen av disse har gitt opphav til den moskusfestammen vi har på Dovrefjell i dag.

I årene 1966—73 gjorde jeg ganske inngående studier av denne moskusfestammen. Fra august 1967 til juli 1973 økte stammen fra 22 til 37 dyr. Siden stammen bestod av så få dyr, var det mulig for

meg å igjenkjenne alle dyr som var 2 år og eldre. Yngre dyr var det ikke nødvendig å igjenkjenne, siden disse holdt seg sammen med de eldre dyra. Grunnet igjenkjennelse kunne jeg følge hvert dyr fra år til år og fikk således frem en god del opplysninger om moskusfe som var ukjent fra før. Eksempelvis kan man finne i litteraturen at moskuskyrne blir 4 år før de får første kalven og at de deretter kalver bare annethvert år samt at drektighetstiden er 8—9 måneder. På Dovrefjell var de fleste kyrne 3 år da de fikk første kalven, og det skjedde jamvel det eksepsjonelle at 2 kyr kalvet bare 2 år gamle, hvilket var ukjent for viltlevende moskusfe fra tidligere. Kalvingsfrekvensen var høyere enn en kalv annethvert år, ja — noen av kyrne kalvet nesten hvert år etter en drektighetsperiode på 35—36 måneder.

I juli 1978 var jeg igjen en tur på Dovrefjell for å få oversikt over stammen og dens alders- og kjønnsammensetning. Om kvelden den 5. juli kom et voldsomt tordenvær over området hvor moskusfeet holder til. Et kraftig lyn like før midnatt drepte en hel flokk på 12 dyr. Av disse var 3 ett-års okser, mens de andre var 2 kupalver og 7 kyr hvorav den eldste var 12 år. Ut fra horna var det fremdeles mulig å igjenkjenne denne kua, selv om jeg ikke hadde sett henne siden sommeren 1973. Senere i juli hadde jeg slått fast at moskusfestammen da bestod av 39 dyr. Senere på året ble 2 dyr drept av tog og 3 ble skutt. I alt var avgangen minimum 20 dyr i 1978, og slike påkjenninger kan ikke en moskusfestamme tåle uten at formeringen er god.

Forstyrrelser av mennesker

Moskusfe er et av de mest spesielle pattedyrene vi har i vår fauna. Derfor blir disse dyra ganske mye plaget av nærgående turister og amatørfotografer. Især fotografering i kalvingsperioden er kritikkverdige. Da kan dyra være ganske avmagret etter vinteren da tilgangen på føde så langt fra har dekket energibehovet. Kyrne har da båret frem kalver som har tatt mye energi, og dessuten krever melkeproduksjonen mye energi. Og fremdeles må dyra nøye seg med de tustene av vissent, fjorgammelt gras som de kan finne. Det burde derfor være forbudt å forstyrre kyrne i kalvingsperioden. Her har nordmenn noe å lære av svensk lovverk.

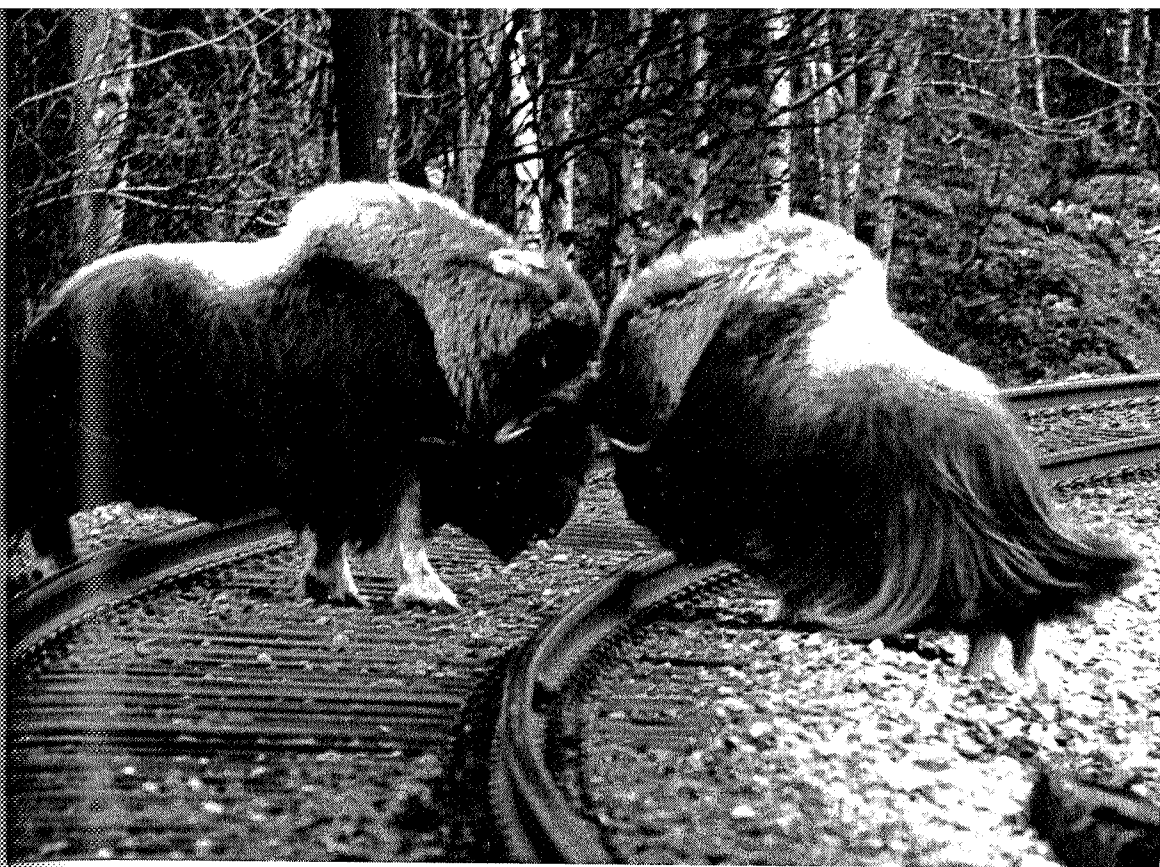
Undersøkelser i arktisk Nord-Amerika viste at forstyrrelser av mennesker den dagen kyrne hadde kalvet eller dagen etter enkelte ganger førte til at mødrene forlot kalven sin. Som mulig eksempel på dette fra Dovrefjell kan nevnes ei ku som kalvet 8. mai 1971 og som ble forstyrret mye samme dag og dagen etter av nærgående amatør-fotografer. Den 15. mai manglet hun kalven, og samtidig ble det funnet 2 døde spekalver. Om sommeren vandret denne kua ut av det faste tilholdsstedet på Dovrefjell og ble senere observert på forskjellige steder ved Åndalsnes, Dovre, Lom og Grotli innen hun ble skutt i Luster i Sogn den 28. april 1973.

Moskusfeet beveger seg svært så lite og tregt under beiting. Ved forstyrrelse av mennesker blir de ofte stående i ro uten å beite for å holde inntrengerne under oppsikt. Stundom kan man jamvel se inntrengerne kaste stein på dyra for å få noe bevegelig på filmsekvensen av moskusfeet på Dovrefjell. Slik dumdristig adferd kan tirre dyra slik at det også kan gå ut over andre mennesker som senere kommer i kontakt med dem. Man kan faktisk si at man kan sette andre mennesker i fare ved å tirre opp slike fredelige planteetere som moskusfe.

Enkelte ganger har jeg vært vitne til at moskusfeet er blitt plaget av nærgående amatørfotografer størstedelen av dagen slik at de har fått svært lite fred til å beite. Slike mennesker bør bli minnet om at vinteren varer ca. 8 måneder på Dovrefjell hvor moskusfeet holder til. I de 4 sommermånedene må dyrene derfor få mest mulig fred til å beite så de får legge på seg det tykke fettlaget som er absolutt nødvendig for dem for å kunne overleve vinteren da tilgjengelighet av vegetasjon er meget liten.

Dyr på vandring

Fra tid til annen kommer det meldinger om at folk har sett dyr langt utenfor moskusfeets faste utbredelsesområde på Dovrefjell. Med få unntak har dette vært enslige okser. De fleste meldingene har vært fra Sunndalen og derikring, men der er også kommet meldinger fra sørlige delen av Sør-Trøndelag og fra Rondane. Sommeren 1971 vandret jamvel en hel flokk ut fra området. Om høsten tok denne flokken seg over til Härjedalen i Sverige. Den lille flokken som bestod av 5 dyr, streifet en del de første åra, men har nå slått seg til ro. Sommeren 1979 var den svenske stammen økt til i alt 17 dyr.

Dominansavgjørelse på jernbanelinjen på Stølan i Drivdalen. Etter utsettingen er 10 moskusfe drept av tog.

(Einar Alendal)

Høsten 1976 var en flokk på 2 kyr, en kalv og en fjorårskalv på vandring i sørlige delen av Sør-Trøndelag. En dag i oktober da de kom inn på riksvegen i Ålen, ble ei av kyrne så mye skadet av en personbil at hun senere måtte avlives. Siden det ikke lyktes å drive de andre 3 dyrene vekk for godt fra Ålen, ble de skutt den 27. desember samme året.

I alt vet man om 17 moskusfe som er skutt utenfor grensene for utbredelsesområdet på Dovrefjell. Tallet er nok større, for man må regne med at noen dyr er blitt skutt uten at det er blitt kjent. Mange av disse dyra er blitt skutt av sikkerhetsmessige grunner. Skylden for dette må man nok legge på alle de skuelystne folka og amatørfotografene som stimler sammen rundt slike dyr. I slike tilfeller legger mange folk all sunn fornuft på hylla og oppfører seg som om de er i en zoologisk hage med et sikkert gjerde mellom seg og moskusen.

Det hjelper verken med politi eller lensmenn eller alvorlige formasjoner for å holde folk på avstand. Resultatet blir så at man må skyte slike dyr for å unngå at en eller annen av de dumdristige nærgående menneskene blir skadet. Skulle det skje en skade, fins der alltid noen som gir moskusen skylda, samme hvor dumt den skadede har oppført seg. Som eksempel kan nevnes en moskusokse som ble skutt i Løten ved Hamar den 31. august 1974. VG spanderte halve forsida samt midtsidene på denne «utstøtte» oksen som stormet frem mot tre nærgående amatørfotografer. Også NÅ slo dette stort opp — velkrydret med superlativer og dramatik — om mannen som var en grunnlegg fra døden da det rasende villdyret utstøtte et brøl og stupte mot mannen for andre gang! Selv om amatørfotografene den gangen hadde skylda, tør man nesten ikke tenke på hva som ville ha stått i avisene hvis det hadde skjedd en alvorlig skade eller enda verre ting den gangen.

Man må så spørre seg om moskusfe er farlig for folk. Som kjent kan elg, hjort og reinsdyr angripe mennesker i visse situasjoner. Mest kjent er vel at hanndyr kan angripe mennesker i brunsttida. Jeg ble selv angrepet av en reinsbukk en gang på Dovrefjell uten at jeg finner noe spesielt ved det. Også en annen mann opplevde det samme der oppe noen år tidligere.

Liksom de andre tre nevnte drøvtyggerne er også moskusfeet en fredelig planteeter som man ikke skal forstyrre unødig. Går man moskusfeet for nær, vil dyra oppfatte det som en utfordrende trussel. I slike tilfeller kan dyra flykte, men ofte blir de nervøse og går til angrep på inntrengeren — i selvforsvar! Angrepsavstanden varierer for de forskjellige dyr, så et angrep kan komme når som helst i en avstand fra 10 til ca. 60 meter. Folk som ikke kjenner til hvordan moskusfe reagerer før de angriper, må derfor holde seg på minst 100 meters avstand. Husk at hvis du blir skadet, så er det din egen feil. De som er blitt angrepet av moskusfe, har alle vært dumdristige nærgående. Den 22. juli 1964 ble en gammel mann drept av en 3-årig okse i Åmotsdalen på Dovrefjell. Mannens fremgangsmåte i gjeldende tilfelle må karakteriseres som en tankeløshet av de sjeldne. Dette er historiens første kjente tilfelle hvor et menneske er blitt drept av moskusfe, og vi kan ikke helt utelukke at det kan skje en gang til. En moskusokse angriper bare i selvforsvar, men kan gjøres

Moskusku med noen få dager gammel kalv. Egentlig burde det være strengt forbudt å forstyrre moskusfeet i kalvingsperioden.

(Einar Alendal)

til syndebukk hvis noe alvorlig skjer. Det meget beklagelige kan da bli at slike personer blir årsak til et krav om at alt moskusfe på Dovrefjell skal nedslaktes.

Avgang på dyr

Formeringen hos moskusfeet på Dovrefjell har vist seg å være en god del høyere enn på Øst-Grønland hvor forfedrene deres kom fra. Jeg forklarer dette ved at lokaliteten på Dovrefjell er meget gunstig og med gode næringsforhold for moskusfe. Likevel har nettoøkningen i stammen vært liten. Følgelig har avgangen på dyr vært stor.

Ser vi på de viktigste årsaker til avgang etter utsettingens avslutning, finner vi at hele 16 okser og 3 kyr er skutt med tillatelse, mens en okse og ei ku er skutt uten tillatelse. Det er politiet/lensmannen som har den bestemmende myndighet til felling av dyr for å unngå ulykker grunnet dumdristig nærgående tilskuere, og da fortrinnsvis i samråd med viltneimnd og/eller DVF (Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk). Selv om man har funnet 3 dyr som er skutt av krypskyttere (den ene oksen jamvel skutt av trofejegere) og minst 5 dyr som trolig er skutt, synes visse opplysninger samt oversikten over døde

Moskusku med ammende kalv.

(Einar Alendal)

og forsvunne dyr å tyde på at en del moskusfe er havnet i kjøttgryter uten tillatelse. Den generelle jaktmoral tatt i betraktning, så er vel ikke dette noe spesielt.

Moskusfeet beiter i bjørkebeltet, hvor jernbanelinjen går, fra midten av mai til i overgangen juni/juli. Da hender det at dyrene krysser jernbanelinjen mellom tunnelene og også stopper ved tunnelåpningene. Dette kan skyldes en avkjølende effekt ved tunnelåpningene, men skyldes trolig heller saltlukt. Der er brukt salt i tunnelene for å hindre issvull hvor der er takdrypp, men urin langs jernbanelinjen kan kanskje også tiltrekke dyra — jeg har gjort den erfaring at dyrenes luktesans er usedvanlig god når det gjelder å finne salt. Ellers har dyra av og til vist tendens til å legge seg på grus eller vegetasjonsløse steder under hvile.

I alt er det kjent at tog har drept 10 moskusfe, mens ei moskusku ble ikke sett igjen etter at toget hadde vært borti henne, og en 3-årig økse døde i en tom, åpen anleggsbrønn ved jernbanelinjen. Forøvrig har jeg også sett ihjelkjørt sau og elg innen samme området.

Siden der er lange jernbanetunneler i utbredelsesområdets utkant hvor dyra beiter halvannen måned om våren, ville ikke et gjerde for å stenge dyra ute fra jernbanelinja ha kostet så altfor mye. Man skulle derfor ha ventet et samarbeid mellom NSB (Norges Statsbaner) og DVF (Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk) for å unngå at dyr blir skadet og drept av tog. Men DVF som har ansvaret for moskusfeet, skjøv det hele over til NSB som gjerdet inn størstedelen av sin eiendom langs jernbanelinjen i moskusfeets utbredelsesområde. Mange steder går gjerdet langt fra jernbanelinja og således stenger moskusfeet ute fra steder hvor de tidligere hadde for vane å beite fra midten av mai til i overgangen juni/juli. Inngjerdinga ble nok dyrere enn hva et gjerde ville ha kostet som var spesielt oppsatt for å stenge moskusfeet ute fra jernbanelinja. Dessuten kan moskusfe likevel finne et sted hvor de kan komme gjennom dette gjerdet for å beite på steder med frodig gras. Hvis de da ikke går tilbake frivillig, er det i alle fall umulig å jage dem tilbake. Dette er ikke en spesiell kritikk av NSB som jeg ofte har fått inntrykk av er mer interessert enn DVF i moskusfeets ve og vel samt muligheter for å stenge både moskusfe og andre dyr ute fra jernbanelinja. Oppsetting av gjerde samt gratis reise for meg til Dovrefjell sommeren 1978 skulle også tyde på det.

Forvaltning av moskusfeet på Dovrefjell

Det grunnleggende prinsipp i en fornuftig, fremtidsrettet forvaltning av moskusfeet på Dovrefjell er at man har oversikt over stammens kjønns- og alderssammensetning, formering, rekruttering og avgang på dyr.

I årene 1966—73 foretok jeg inngående studier av denne moskusfestammen. Grunnet til dels lange og meget aktive perioder i felt, hadde jeg den fulle oversikt over stammen siden jeg fra og med sommeren 1967 kunne igjenkjenne fra år til år samtlige dyr som var 2 år og eldre. (Yngre dyr går alltid sammen med eldre dyr). Sommeren 1973 visste jeg derfor alderen på 32 av de 37 dyra stammen da bestod av. Altså var der da bare 5 dyr som var eldre enn 8 år og som jeg ikke kjente alderen på. Erfaringer jeg høstet gjennom dette studiet gjør at jeg på ukjent moskusfe kan bestemme kjønn på alle dyr som er 1 år og eldre samt kan aldersbestemme dyr inntil 3 år gamle, mens 4-åringer bør plasseres i samme aldersgruppe som eldre dyr. Under-

søkelsen ble støttet av Statens viltundersøkelser/DVF (Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk).

Viktigheten av å følge med i bestandsutviklingen er særlig viktig med hensyn til rekruttering, antall okser og alder på disse. Okser som ikke har klart å skaffe seg et harem på 2—3 kyr i brunsttiden om høsten, synes også å ha sin positive funksjon i formeringen ved at de ved sitt nærvær stimulerer haremsokser til mer intensiv kurtise av kyrne, hvilket igjen kan øke kalveproduksjonen.

Nå er det så at innavl er uheldig, men ikke like uheldig innen alle pattedyrarter. På Dovrefjell har færre enn 10 dyr gitt opphav til moskusfestammen. Dessuten har der nå vært innavl innen den lille stammen i nærmere 30 år, og dette kan synes uheldig. Mye innavl fører til en generell tilbakegang for en dyrestamme, eksempelvis med stoffskifteforstyrrelser, uregelmessigheter i vokster, mindre motstand mot sykdom, tap av formeringsevne, osv. Man må derfor trekke den konklusjon at okseantallet på Dovrefjell ikke må reduseres slik at bare et par okser fører hannenes arvestoff videre. Okseantallet bør derfor holdes høyest mulig for å ha størst mulig variasjon i arvematerialet.

Altfor mange moskusfe innen det nåværende utbredelsesområdet og for stort antall okser vil på den annen side føre til utvandring av dyr. I slike tilfeller har det oftest ingen hensikt å bedøve enslige okser og føre dem tilbake til Dovrefjell. Mulighetene er heller store for at slike okser igjen vandrer bort fra utbredelsesområdet. Bare når der er mangel på okser — slik tilfellet var høsten 1971 — bør enslige utvandrede okser transporteres tilbake til kyrne innen det faste utbredelsesområdet. Ellers vil tilbakeføringen være ensbetydende med sløsing av penger og ressurser.

Ved å ha full oversikt over moskusfebestandens størrelse og sammensetning kan man således til enhver tid avgjøre om et dyr på vandring bør slaktes eller føres tilbake til det faste utbredelsesområdet. Man kan da også oppdage uheldige tendenser angående kjønns- og alderssammensetning. Selv om man antar at man også i fremtiden kommer til å ha en fast moskusfestamme på Dovrefjell, kan uforutsette ting skje slik at stammen vil forsvinne igjen. Jeg fant det derfor viktig å ha kontroll med moskusfestammen på Dovrefjell også i 1974 og i følgende år, men DVF (Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk)

Tolv moskusfe ble drept av et kraftig lyn like før midnatt den 5. juli 1978 under et forferdelig tordenvær som da gikk over moskusfeets utbredelsesområde.

(Einar Alendal)

avslø søknaden om dekning av togreise for meg begrunnet med at jeg da var ansatt ved et annet institutt samt at de ikke hadde penger — til tross for at de årlig hadde et to-sifret millionbeløp til disposisjon! Like ens ble min søknad til DVF om et mindre beløp til moskusfeundersøkelser i 1979 avslått begrunnet med at det ikke var avsatt penger. Faktum var at forsøkslederen ved DVF hadde fått avsatt så mye som ca. kr. 6000,- til leie av ca. 30 personer som skulle gå manngard for å telle moskusfe! Ingen av de som var med på tellingen hadde kjennskap til moskusfe, så resultatet ble da også deretter.

Avslaget av økonomiske grunner synes nokså uforståelig siden man har flere eksempler på at det er sløset med Viltfondets penger, samt at forsøkslederen ved DVF i 1977 startet et såkalt prosjekt på moskusfe på Dovrefjell. Til tross for at moskusfeets tilholdssteder gjennom året er meget godt kartlagt fra før, skal man forsøke å be-

stemme det påny. Dessuten er forsøkslederens metoder helt forkastelige når det gjelder å få oversikt over totalantall moskusfe på Dovrefjell. Verken han eller de han leier som assistenter kan bestemme alder og kjønn på dyra.

Undersøkelsene mine på Dovrefjell i juli 1978 viste at under halvdelen av moskusfe-antallet ble sett ved luftfotograferingen som DVF drev i 1977. Det synes også merkelig at han ad omveier forsøkte å få tak i resultatet av mine moskusfeundersøkelser sommeren 1978, siden hans eget feltarbeid sommeren 1978 var verdiløst.

Vi må ha det klart for oss at moskusfeet lever innen Dovrefjell Nasjonalpark, og i en nasjonalpark skal alt dyreliv ha fred og ikke forstyrres unødige. Bruk av mange mennesker for å gå manngard samt bruk av fly ved moskusfetellinger er derfor et brudd på denne regel. Mine erfaringer fra Svalbard sommeren 1974 var at moskusfeet løp i panikk da vi fløy over dem med fly. Nyere undersøkelser i Canada har vist at helikopterflyging over moskusfe er verre enn med fly, siden det da hendte at mødre løp i panikk bort fra sine kalver som ble etterlatt alene.

Det av forsøkslederen igangsatte såkalte prosjekt på moskusfe på Dovrefjell må bare karakteriseres som verdiløst og hvor det til ingen nytte sløses med en god del penger som kunne ha vært brukt til seriøs forskning. En fornuftig fremtidsrettet forvaltning av moskusfestammen burde heller være målet. De som betaler vilttrygdavgiften og andre avgifter har krav på at pengene forvaltes fornuftig. Vi må ikke komme dithen at våre fjellvidder blir lekeplass for forskere. Krittikken gjelder så absolutt ikke viltforskerne generelt ved DVF, for de fleste gjør et meget verdifullt forskningsarbeid som man har god grunn til å ha positiv innstilling til.

Romådalen — en seterdal på Nordmøre

KJETIL BEVANGER

Vi satt ved Toåa, nedst i Todalen, med kartet over knærne. I 1973 hadde Stortinget vedtatt at blant andre Todalselva skulle vernes i 10 år mot vannkraftutbygging. Før verneperiodens utløp skal opplysninger om eventuelle verneverdier i vassdraget foreligge. Derfor Todalen. I Miljøverndepartementets tjeneste, på utkikk etter «naturvitenskapelige verneverdier» — som det heter på fagspråket. Foreløpig riktignok på et forberedende stadium, befaring og planlegging av feltinnsats; med andre ord: fotturister på spesialoppdrag.

Ikke alle vassdrag er like oversiktlige — noe som naturlig henger sammen med nedslagsfeltets arealmessige utstrekning. Todalselva er av relativt beskjeden størrelse (286 km²) hvis vi f.eks. sammenligner med Driva (2580 km²), men det er mer enn nok når tidsrammen for oppholdet ligger under en uke. En typisk prioriteringssituasjon — der kartet er til uvurderlig hjelp.

Det er særlig to sidedaler til Todalen som vanskelig kan overses ved kartstudium — Romådalen og Naustådalen. De går nesten parallelle opp fra hoveddalen i nordøstlig, senere rett østlig, retning — ingen vei, uten tørrlagte elvefår eller kunstige vannmagasin — innbydende.

Vi valgte den første. Kanskje fordi vi allerede befant oss ved Heggøybrua og der stiplinga på kartet viser merka sti opp dalsida fra Heggøygården innover Romådalen. Om værslaget er kjølig, blir likevel trøya et plagg for mye opp Romålia. Den er bratt og varm, sørvendt. Fra stien så vi gjennom et tett bladverk av bjørk, alm, hassel, rogn, hegg og gråor. Romåa som kasta seg de siste brattberga ned før den gjorde Toåa enda større.

Den varmekjære lauvskogslia opp fra Heggøyen, er et kapittel for